

LAÇINIM,

ŞUŞADAKI HƏBSXANANI XAN QIZININ TIKDIRDIYINI BİLİRDİNİZMİ?!

(II məqalə)

Bu Tar fabrikinin yanında, ordanki Şuşa gözəl görünür, Bəxtiyar müəllimin maşını dayandı. Təbii ki, biz də dayanıq. Bəxtiyar müəllim, Oktay Akbal və xanımı maşından yendilər...

Və gözlənilmədən Oktay Akbal otların

üzərində uzanıb sürünməyə, torpağı öpməyə başladı. Bəxtiyar müəllimin gücü çatmadı onu yerdən qaldırmağa. Şahmar Əkbərzadə yüyürüb qonağı qucaqlayıb qaldırdı.

Bəxtiyar müəllim soruşdu:

- Oktay bəy, nə olub?

- Mən Pənah xanın nəslindənəm. Hamıdan gizlədirdim ki, birdən mənə Şuşaya buraxmazlar. Uşaqılıqdan and içmişdim ki, Şuşanı görəndə dizin-dizin sürünəcəm.

Əynində ağ kostyum vardı, ot onu gömgöy göyertmişdi.

Sonra Şuşanın birinci katibi Əhəd Kərimov ona təzə kostyum bağışlasa da kostyumunu dəyişmədi.

- Bu takım əlbisəylə əynimdə Türkiyəyə qayıdacam, sonra onu evin ən görkəmli yerindən asacam. Çünki onda Şuşa torpağının, otunun ətri var. Müsafirliyərimə də lovğa-lovğa deyəcəm ki, mən getdim babamın tikdiyi şəhəri gördüm.

Mən bunu dəfələrlə yazmışam, dəfələrlə də xanıma danışmışam. O da xətrime dəyməmək üçün qulaq asır.

Ərimgəldiyə az qalmış yolun kənarında bir çayxana var, maşını orda saxlayıram.

Qacar Tiflisi yandıraraq yenidən Şuşaya qayıdanda, bax, bu yerdə atını saxlayıb və Qalaya xəbər göndərən ki:

- Ya qapıları açın, ya da sizi Tiflisin gününə salaram.

Sonra qapılar açılır, Şuşanın axundu ağsaqqallarla birlikdə gəlib Qacarin hüzuruna, diz çöküb Şahənşahın atının ayağından öpüb və Qalanın açarlarını təqdim edir.

Xanıma deyir:

- Bunu Batmanqılıncda yazmışam, oxumuşam da.

- Bunu məndən əvvəl Yusif Vəzir Çəmənəmənli yazıb. Qarabağnamələrdə də var.

Həmin yerdən ilk gözə dəyən Şuşa həbsxanasıdır. Yəqin çoxları bilmir ki, bu həbsxananı Xan qızı Natəvan tikdirib. Xan qızının qardaşı cinayət törətdiyinə görə həbs olunmuşdu, Sibire göndərmək istəyirdilər, Xan qızı da Çara müraciət edir ki, icazə ver Qalada bir həbsxana tikim, qardaşım cəzasını orda çəksin. Çar da Xan qızının xətrinə dəymir. Təbii ki, həmin həbsxana indiki müasir həbsxanalardan fərqlənirdi. Zindan formasında tikilmişdi. 15 nömrəli kamerada da Xan qızının qardaşı yatmışdı. Bu kameraya burjuv kamerası deyirdilər. "Dolu" romanında bu barədə yazmışam. Bu kamerada yatanlar sonra lovğa-lovğa danışdılar:

- Sən mənle söhbət eləyə bilməzsən, mən on beş nömrəli kamerada yatmışam.

Nodar Dumbadzenin "Ağ bayraqlar" əsərində belə bir yer var. Yazır ki, Metex qalası (həbsxanası) Çar hökuməti vaxtı tikilmişdi. Sonra sovetlər hakimiyyətə gələndə bu həbsxanaya bir qədər əl gəzdirib adı və funksiyasını saxlamaqla verdilər zəhmətkeşlərin daimi istifadəsinə.

İndi sovetlər gələndən sonra Şuşa həbsxanasına da bir az əl gəzdirib adı və funksiyasını saxlamaqla vermişdilər zəhmətkeşlərin daimi istifadəsinə.

Yekə-yekə danışmaq olmasın, mənəm Dəvəçi adlı (əsl adı Hafiz idi, amma Qarabağda hamı onu Dəvəçi çağırırdı) özündən razı bir dayım vardı. O da gəbəli-xəlili həmin kamerada yatmışdı. Əsgərlikdən imtina etdiyinə görə tutmuşdular.

Xanıma:

- Dayın Sovet ordusuna xidmət etməyə etiraz etməmişdi ey, qorxusundan əsgərliyə getməmişdi.

Və əslində dediyi həqiqət idi.

1992-ci ilin mayından sonra bu həbsxanada ermənilər bizim əsirləri saxlayırdılar. Bu həbsxananın divarları bizim əsirlərə verilən işgəncələrin şahididi. Dilləri olsa nələr danışardı, onu bir Allah bilir.

Yəqin ki Şuşa bir mədəniyyət mərkəzi olduğuna görə daha burda həbsxana fəaliyyət göstərməz. Amma həmin həbsxananı təmir edib işgəncələr muzeyinə çevirə bilərlər. Gələn turistlər də görər ki, ermənilər burda azərbaycanlı əsirlərin başına nə oyun açıblar, necə işgəncələr veriblər.

Nəhayət, polisler portalda adımızı yoxlayandan sonra bizi buraxırlar şəhərə, Gəncə qapısından giririk. Gözümün

LAÇINIM,

qabağına Şuşanın girişindəki çayxananın üstünə çıxıb şəkil çəkdiren ermənilər gəlir. İndi həmin çayxana yoxdu, söküblər.

Gəlirik "Şuşa" otelinə. Otelin əməkdaşları mənə tanıyır.

Deyərlər:

- Aqil müəllim, siz Qarabağ komandasıyla da gəlmişdiniz

Resepşəndə işləyən xanım qız nəzakətlə soruşur:

- Müəllim, keçən dəfəki otağınızı verim?

- Fərq etməz.

Ağdamdan Şuşaya yarım saatlıq yol olsa da biz bu yolu iki saata gəlmişik. Gəzə-gəzə gəlmişik, vaxtımızın çoxunu da Xankəndidə keçirmişik.

Bir saat istirahət edəndən sonra düşürük şəhəri gəzməyə.

Şuşaya ilk köçənlərdən, evinin açarlarını da Möhtərəm Prezidentdən alan Kərim Kərimliyə zəng edirəm. Təbii ki, birinci təbrik edirəm, "sağ əlin bizim başımıza" deyirəm, sonra da:

- Kərim, biz düşdük Qoçətə bir tikə çörək yeməyə, gəl ora.

Gəlirik "Qoçət"ə. Hava yaxşı olmasına baxmayaraq, bayıra qulluq eləməzlər, deyirlər ki, keçin içəri.

Keçib bir stolun arxasında otururuq. Gözləyirik, yaxınlaşan yoxdur. Ofisiyanti çağırmaqdan yorulmuşam:

- Ay qardaş, bir bəri bax.

Ofisiyantin vecinə də deyil. Öz-özünə gileylənir:

- Mən neyləyim, tək qalmışam.

Yadıma köhnə bir rus anekdotu düşür. Bir rus bir yaponla Moskvada oturur restoranda, nə qədər gözləyirlər "Qoçət"ə olduğu kimi, ofisiyanti yaxınlaşmır. Yapon kibrit qutusu çıxarıb və bir kibriti yandırır tutur əlində, kibrit yanır qurtarır, amma ofisiyanti gəlir.

Yapon:

- İkinci kibriti də yandıracam ha.

Rus:

- Yandır da, nə olacaq?

- Əgər ikinci kibrit yanır qurtaracağam ofisiyanti gəlməyə onu işdən çıxaraçaqlar.

Rus gülüb deyir:

- O, Yaponiyadadı. İstəyirsən bütün qutunu yandır, heç kim onu işdən çıxarmayacaq.

"Qoçət" əsl Avropa restoranıdır, Avropada da yarım saatdan çox ofisiyanti gözləyirsən.

Nəhayət, ofisiyanti menyünü gətirir. Menyüdə ağır dadımıza uyğun nə isə axtarıq. Hansını soruşuruqsa, ofisiyanti deyir, o yoxdur. Yaxud da deyir ki, hələ hazırlanmayıb.

- Bəs, nəyiniz var?

- Hazır şalanpurumuz var, bir də kabablar.

Bu vaxt Kərim gəlib çıxır.

- Kərim, deyirlər burda şuşalıların öz kafesi var, bizi apar ora, bir Qarabağ yeməyi yeyək.

- Var idi, kiminsə mülkündə yerləşmişdilər, mülk sahibləri şikayət etdilər çıxartdılar. İndi deyəsən, şəhərin aşağısında, hardasa bir yer götürüb işlədirlər. Qoy zəng edib yerini öyrənim gedək.

Yerini öyrənir, dururuq. Çıxanda istəyirəm "Qoçət"i işlədənlərə "Məşədi İbad" kinosundakı kimi deyəm ki, mənəm min manatlıq papağım burda qalsa, onun dalınca bura gəlmərəm. Demirəm, sadəcə istehza ilə süzüb çıxıram.

Şəhərin ucqar bir yerində axtarıb şuşalıların kafesini tapırıq. Bizi çox hörmətlə qarşılayırlar, xeyli də adam var. Bayırda stol azdı, dörd nəfər gənc tez

ayağa qalxır ki:

- Buyurun, oturun. Biz çayı ayaq üstə də içərik.

Dərhal bir çay verirlər və soruşurlar ki, nə hazırlayaq?

- Əsl Qarabağ çığırtması.

Mənzərəli bir verdi. İki göz istəyir tamaşa eləsin, hava da xoş.

Duranda hesabı almaq istəyirdilər, tək mənə görə yox, elə Kərim müəllimə görə də. Az qala əlbəyaxa olub hesabı ödəyirik.

Qorxuram mənəm bu yazımdan sonra "Qoçət"in sahibləri şuşalıların kafesini bağladı.

Xanıma:

- Kərim, burda bir məktəb direktoru vardı Arsen Xaçaturyan, biz atamla onun qonağı olmuşduq. O evi mənə göstərə bilərsən?

Kərim:

- Əvvəl çıxacaq Cıdır düzünə, sonra tapıb göstərəm...

Qalanı da qalsın sabaha.

Xanıma "Yol" romanı var. Mən Laçın səfərini onun kimi yazmağam, amma təxminən povest kimi yazacam. Əgər oxucular istəsə.

LAÇINIM MƏNİM!

**GEDİB
URUS OLAJAM**

(III məqalə)

Xanımım:

- Kərim, burda bir məktəb direktoru vardı Arsen Xaçaturyan, biz atamla onun qonağı olmuşduq. O evi mənə göstərə bilərsən?

Kərim:

- Əvvəl çıxmaq Cıdır düzünə, sonra tapıb göstərəm.

"Qarabağ" otelinin altından Cıdır düzünə gedən yolda möhkəm iş gedir.

Kranlar, ağır yük maşınları, iki hündürmərtəbəli binanın tikintisi davam edir. Burdan keçirik, sağ tərəfdə Şuşanın məşhur bazarı yerləşir. Yadıma dostlarımla bir zarafatı düşür, möhkəm güllürəm.

Deməli, belə. Bərdəli bir dostumun xalası yenir Arana - bacısı ilə. Bir həftə, on gün qalandan sonra bacısına deyir ki, Şuşanın yaxşı vaxtıdır, indi də sən dur gedək bizə. Dostum anasıyla xalasını götürür və qalxır Şuşaya. Bazara çatanda görür xalası oğlu bazarın qabağında. Maşını bir az uzaqda saxlayıb düşüb gəlir. İki xala oğlu görüşüb-öpuşür.

Arandan gələn dostum xalası oğluna deyir:

- Xalaoğlu, iki dənə gözəl-göyçək urus xalaşkası tutmuşam, bir yaxşı bazarlıq elə gedək meşəyə kef eləməyə.

Şuşalı xalaoğlu girir bazara babat bir bazarlıq edir iki torbanı alır qucağına çıxır. Gəlirlər maşının yanına, torbaları qoyur kapotun üstünə, deyir:

- De görüm, nətər xalaşkalardı?

Gəlir arxa qapını açır, görür maşında kılın bir anasıdır, biri də xalası. Özünü itirir.

Anası soruşur:

- Noldu, ay bala, salam da vermədin? Şuşalı xalaoğlu:

- Heç, Allah buna lənət eləsin.

Bu hadisəni danışırım, xanımım da gülür.

Bu da Bazar meydanı.

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin bir məşhur hekayəsi var. Şuşada hamıya pislik edən demaqoq bir adam varmış, camaat ondan qorxmuş. Kimdən nə istəyirmiş dərhəl yerinə yetirirmişlər. Bir gün hamı sözü bir yerə qoyur ki, day bədi, bizi yığdı boğaza, day ona heç kim heç nə verməsin.

Kimə yaxınlaşır, heç kəs onu eşitmək istəmir. Axırda qalxır bazarın qabağına deyir:

- Ay camaat, mənə eşitməsəniz gedib urus olajam.

Hamı da deyir ki, cəhənnəmə get urus ol. Bu vaxt bir nəfər çıxır irəli, üzünü camaata tutub deyir:

- Ay camaat, bu, müsəlmandı başımıza belə oyun açır, görün urus olsa nə pəstaha çıxaracaq. Gəlin nə istəyir verək rədd olub getsin, urus olmasın.

Yaxşı ki, Sovet hökuməti dağıldı, yoxsa hamımız gedib urus olajaydıq!

Maşını Gövhər ağa məscidinin qarşısında saxlayıram. Düşüb giririk məscidin həyətinə. Üzümüzü Şuşa azad olundandan sonra ilk Azan verilən minarələrə tutub dualar edirik. Kərim Kərimli isə məscidin həyətinə ziyarətə gəlmiş qadınlarla və bir də bir kişi ilə öpuşüb-görüşür. Yaşlı bir qadını göstərib deyir ki, bu mənəm müəlliməm olub.

Məlum olur ki, yeni tikilən Füzuli şəhərinə ilk köçənlərdəndi, kişi də ustad yazıçı Seyran Səxavətin qardaşıdır.

Seyrana zəng edirəm:

- Ustad, Şuşadayam.

- Ay namərd, bir dəfə də mənə apar də.

- Ala, qardaşın Vaqiflə danış.

- Boy, ver görüm telefonu.

Məmməd Arazın

qardaşı oğlu əsgərlikdən qayıdır gəlir oxuduğu məktəbə, hansı ki atası da, əmisi də bu məktəbdə dərslər deyib. Girir məktəb direktorunun otağına, ordan telefonla Bakını yığır, əmisini. Hamı eşidir ki, uşaq Məmməd Arazla danışır, doluşurlar otağa. O deyir ver mən də danışım, bu deyir ver mən də danışım.

Uşaq həmişə bu hadisəni danışır gülürdü və deyirdi:

- Neçə ildə məktəbdə telefon var, heç kimin ağına gəlməyib ki, burdan birbaşa şairi yığıb danışa bilərlər.

İndi Seyranın qardaşı da ustad ilə elə danışır ki, elə bil uzun illərmiş danışmışlar, əllərində mobil telefon ola-ola.

Vaqif deyir:

- Həftədə bir dəfə xalalarımı, qohum-əqrəbadakı xanımları yığıb gətirirəm Şuşaya, Gövhər ağa məscidini ziyarət etməyə.

Bizi çox istəklə Füzulidə təzə aldıqları evə qonaq dəvət etsə də vaxtımızın olmadığını, səhər Laçına gedəcəyimizi bildirib ayrılırdı. Ayrılanda Vaqif soruşur ki, sən canın, maşında kitabın var, bir-ikisini ver aparım Füzuliyə. Təzə çıxan iki kitabımı bağışlayıram Vaqifə.

Sonra üz tuturuq Cıdır düzünə. Yeni inşa edilmiş möhtəşəm bir məktəb binasının yanından keçəndə Kərim məlumat verir ki, Mikayıl Gözəlovun qızını bura məktəb direktoru qoyublar.

Xanımımın yadına nəşə düşür:

- Kərim, burda bir internat məktəbi vardı, biz atamla onun yataqxanasında qalmışdıq.

Kərim:

- Siz internat məktəbin yataqxanasında yox, sağdakı binada qalmısınız, Pedaqoji Texnikumun yataqxanasında. Çünki internat məktəbi başqa yerdədi.

Cıdır düzünə qalxanda xanım yolun solundakı xarabə qalmış evləri göstərib deyir:

- Bax, bu evlərin hansıdasə Əli Kərimin arvadı Elzanın qohumları yaşayırdı. Biz onların qonağı olmuşuq.

Bir armud ağacını göstərib deyir:

- Deyəsən, ordakı evdi. Həyətlərində böyük bir armud ağacı vardı.

Bu da Cıdır düzü.

Şuşa azad olundandan sonra ilk dəfə Cıdır düzünə qalxanda heyrətə gəlmişdim. Ermənilər Cıdır düzündə qoymamışdılar Cıdır düzlük qala. Ağır yük maşınları ilə vəhşicəsinə bu müqəddəs yeri eşim-eşim eşmişdilər. Elə bil nəyinsə heyfini alırlarmış. Çünki bu Düz onlar üçün heç bir müqəddəs mənə daşımır.

Cıdır düzü niyə müqəddəsdir?!

Dünyanın düz vaxtı Malibəyliyə Bakıdan Vasif Quliyevin toyuna gəlmiş qonaqları götürüb çıxartdım Cıdır düzünə. Mehman Cavadoğlu mənə sataşmaq üçün dedi:

- Nə var ey, Cıdır düzü, Cıdır düzü, bəsib bağlayırsız. Nədir buranın müqəddəsliyi?

- Mehman, burda Pənah xan gəzib, İbrahim xan, Mehdiqulu xan gəzib, Vaqifin, Natəvanın ayaq izləri var. Xanlar burda at yarışları keçirib, Şuşa camaatı

üçün toy-bayram təşkil edib, burda Şuşa igidləri qurşaq tutublar. Məmməd bəy burda öz batman qılınclarını oynadı. Bu düzə Vaqifin və oğlunun qanı tökülüb. Heç bilirsən burda kimlərin ruhu var?!

Mehman da gülüb dedi:

- Ə, hirsənmə, zarafat edirəm.

İndi ermənilər sanki Cıdır düzünü bu hala salmaqla Pənah xandan, İbrahim xandan, Məmməd bəy Batmanqılıncdan intiqam alıbmişlər. Axmaqlıq və insana yaraşmayan bir şey, əgər erməniyə insan demək mümkünə.

İndi bu neçə ildə Cıdır düzü öz doğrularının nəfəsini duyub və əvvəlki vəziyyətinə qayıdıb.

Bilmirəm hansısa il idi, biz orta məktəbdə oxuyurduq. Məktəbliləri Cıdır dü-

zünə gəzməyə aparırdılar. Onda bura maşınları da buraxırdılar. Arandan gələn də, şuşalılar da axşamlar öz süfrələrini Cıdır düzündə açırdılar.

Deməli, bir yük maşınında məktəbliləri gətiriblər, sürücü maşından düşüb ehtiyatsızlıq edib əl əyləcini çəkməyib. İçi uşaqla dolu maşın yellənib üzə aşığı, sıldırımlığa doğru. Burdan maşın düşsə bu uşaqların bir tikəsi də ələ gəlməz.

Bu vaxt ailəsi ilə istirahətə gəlmiş bir Müəllim bunu görür. Gecikmək olmazdı, özünü çatdırıb çöməlib oturur daş kimi dal təkərin altında, maşın dayanır. Bu hadisə Qarabağda bomba kimi partlamışdı.

Deyirlər qəhrəmanlar unudulmur. Çox təəssüf ki, bəzən unudulur. Yəqin ki, indi otuzdan çox uşağın həyatını xilas etmək üçün özünü şəhid edən həmin Müəllimi indi xatırlayan yoxdur.

Xanımım deyir:

- Burda, sol tərəfdə bir yeməqxana vardı, biz orda çörək yemişik.

Kərim:

- Ermənilər dağıdıblar, amma özülü qalıb.

İradəni yendirirəm sıldırıma doğru. Daşlardakı güllə yerlərini göstərib deyirəm:

- Gör bizim igidlər hardan atışa-atışa dırmaşıblar ey. Bu güllə yerləri də onların atdıqları mərmilərin yeridi.

Bir daşın üstündə oturur. Gülüb deyirəm:

- Dur gəl bu daşın üstündə otur, bu daş yumşaqdı.

- Deyirsənsə gəlirəm o daşın üstündə oturum.

Xanımımı Cıdır düzündə keçirdikləri atalı-analı günlərin xatirələri ilə baş-başa qoyuram.

Bu vaxt mənə Kərimə bir ailə yaxınlaşır. İki cavan oğlandı, yanlarında da uşaqları və xanımları. Kərimlə öpuşüb-görüşürlər. Kərim cavan oğlanları mənə tanış etmək istəyir.

Deyirlər ki:

- Biz Aqil müəllimi yaxşı tanıyırdıq.

Məlum olur ki, bu gənc oğlanlardan biri xüsusi təyinatlıların müharibə vaxtı podpolkovniki imiş. Əli ilə Daşaltı tərəfdəki dağları göstərib deyir:

- Aqil müəllim, bax, gördüyün dağlar var ey...

(Ardı var)